

УДК 340.1

*Наталія Миколаївна Оніщенко,
завідувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
заслужений юрист України*

ПРАВОВА ДОКТРИНА, ЮРИДИЧНА НАУКА ТА ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ (КОЕФІЦІЄНТ КОРИСНОЇ ДІЇ)

Постановка проблеми. На початку нашого викладу – певних теоретичних узагальнень, хотілося б звернутися до деяких міркувань, категоріально-понятійного сенсу.

Так, можемо з упевненістю стверджувати, що майже кожний представник наукових кіл, або готуючись до спеціалізованої конференції «Роль правової доктрини у забезпеченні прав людини» (планувалася 23 квітня 2020 р.), або з якогось іншого «монографічно-статейного» приводу, замислювався над відмінностями категорій «правова доктрина» та «юридична наука». Дійсно, те, що це різні явища соціальної дійсності ні в кого не виникає сумнівів. Втім, наскільки різні, наскільки тотожні, в чому збігаються та які їх відмінності? Як нам видається, питання не зовсім окреслене (дивися вивчене, проаналізоване) та зрозуміле навіть для представників професійного наукового середовища.

Відразу зауважимо, що не маємо на меті (хоч це, безумовно, важливо) обмежитися «трафаретним» викладом у дусі «спільно-відмінних» характеристик доктрини та юридичної науки, оскільки вважаємо за необхідне (більш важливим питання сьогодення) демонстрації ролі, значення, прогностичних властивостей цих феноменів для розв'язання завдань суспільного розвитку.

Втім, як і анонсувалося, декілька вступних тез. З нашого огляду, вітчизняна правова думка, найменш в контексті відмінностей правової доктрини та юридичної науки, чітко загострена на питанні «джерела права», «не джерела права». Так, зрозуміло, що в світовій юридичній практиці правова доктрина визнана джерелом права в багатьох правових сім'ях, на відміну від юридичної науки.

Розглядаючи і аналізуючи в подальшому термінопоняття означених категорій, робимо висновок, що навіть в дефініційному огляді вони частіше виступають як тотожні чи дуже близькі, а не відмінні поняття.

Спробуємо навести ілюстративно-прикладну базу. Так, в 6-томній юридичній енциклопедії юридична наука визначена як «система знань про об'єктивні закономірності розвитку держави і права, їх місце і роль у суспільному житті» [1, с. 472-473]. В. В. Копейчиков визначає правову доктрину як сукупність (систему) наукових знань про певне правове явище [2, с. 275].

Нам здається, що такі «близькі» дефініції не є випадковістю, оскільки теоретичні відмінності категорій нівелюються і пояснюються їх спільним призначенням, а отже, телеологічною роллю в розвитку державно-правових явищ. Тобто, в даному дослідженні, розуміючи, що правова доктрина і юридична наука є не тотожними категоріями, все ж проводимо думку, що вони виступають достатньо близькими, мають однакові сегменти філософсько-світоглядного бачення, щодо формування і розвитку державно-правових інститутів. Втім, вважаємо коректним і необхідним надати власне пояснення розмежування правової доктрини і юридичної науки в контексті подальшого запропонованого розгляду. Так, нам уявляється, що відмінність між цими категоріями якраз полягає у «діяльнісному аспекті».

Юридична наука – це постійно триваючий, безумовно, зі своїми особливостями, безперервний процес; правова доктрина – це «оформлений» етап відповідного, спрямованого, скерованого у часі і просторі процесу.

Доктрина – це складена, сформована, авторитетна у даному суспільстві, сукупність (система) ідей, уявлень та прогнозів.

Тому юридична наука може розглядатися як «інструментарій», як метод оформленого доктринального знання. Після візуалізації відповідних, загальних, категоріально-понятійних зауважень, зазначимо, що мета статті – аналіз ролі, значення, здобутків, перспектив, можливих прорахунків правової доктрини та юридичної науки, як феноменів сучасних інновацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що проблематикою правової доктрини обіймалися Ю. Шемшученко, С. Іскра, М. Мочульська, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришин, М. Цвік тощо, враховуючи, як зазначалося, цілеспрямованість зазначених категорій.

Основні результати дослідження. В заданому контексті, враховуючи, як зазначалося, цілеспрямованість зазначених категорій, хочемо наголосити, що можна без перебільшення констатувати, що сучасна наука, в тому числі правова, не завжди виявляє свою здатність щодо вирішення тих важливих проблем, які постали на сучасному етапі розвитку українського суспільства безпосередньо перед українським народом. Всі ці, вищеперераховані, а також багато інших факторів, з нашої точки зору, повинні розглядатися у форматі аналітичного опрацювання і вивчення.

Отже, про деякі «спільні», необхідні, зусилля правової доктрини та юридичної практики.

Сьогодні є зрозумілою констатація, що, на жаль, наробки, напрацювання, рекомендації, які були вироблені і виробляються в теорії державотворення, часто не спрацьовують на практиці.

Здавалося б все доволі зрозуміло: курс визначений – мова іде про побудову демократичної, правової, соціальної, держави з європейськими стандартами і взірцями захисту прав, свобод і законних інтересів людини.

Отже, в тому числі, про функції і завдання держави в кожній з означених сфер. Спробуємо зупинитися на певному векторі або аспекті взаємоузгодженості і взаємовідповідності юридичної науки та правової доктрини в контексті державотворення. Безумовно, говорячи про демократичну державу, слід ставити сьогодні питання про взаємодію держави і громадянського суспільства. Є безсумнівним, що дієві державотворчі процеси неможливі сьогодні:

- 1) без дієвого втручання громадянського суспільства в усі процеси державотворення;
- 2) без належного розвитку усіх інститутів сучасної європейської держави;
- 3) без гармонійної збалансованої дії інститутів громадянського суспільства і правової держави;
- 4) без виховання соціально активної особистості, здатної до реформаторських змін в умовах розвитку громадянського суспільства.

Враховуючи, що громадянське суспільство здебільшого визначається як сукупність індивідів та їх об'єднань з розвиненими політичними, правовими, культурними, економічними зв'язками, що діє формально незалежно від держави, хоча і взаємодіє з нею, слід зазначити, що індивіди повинні впливати на державу задля досягнення загальносуспільного блага. Саме завдяки такій взаємодії формується громадянська солідарність в суспільстві.

Сучасний стан українського суспільства потребує від наукової спільноти пошуку відповідей на загальносоціальні імпульси, які необхідні стратегії реформування: від неконструктивних спроб замінити державу громадянським суспільством до зусиль, які спрямовані на їх збалансовану взаємодію. Саме принцип соціального та політичного балансу у взаємовідносинах правової держави та громадянського суспільства повинен стати основою для виправлення та корекції нестабільної економічної ситуації, подолання гострих соціальних конфліктів, утвердження принципу верховенства права, побудови демократичної держави. Сьогодні в Україні «оголені» всі аспекти життєдіяльності громадянського суспільства: політичні, економічні, соціальні, філософські і, безумовно, правові. Як нам видається, що не тільки спільними цілями, а й спільними завданнями доктрини і науки є подальше вивчення умов формування та функціонування активного, зрілого, громадянського суспільства, як одного з факторів розбудови демократичної держави.

Питання, пов'язані з правами людини, є найважливішою проблемою внутрішнього та зовнішнього правового розвитку. Їх забезпечення – це той критерій, за яким оцінюється досягнутий рівень демократії в державі.

Серед спрямувань, сфер, площин, напрямів обговорення сучасного стану прав людини є багато таких, що не полишають нашого правового поля протягом досить тривалого часу, проте доречно

констатувати, що при максимізації обговорень проблематики прав людини, на жаль, мінімізуються «дійсно живі, наявні, працюючі» права людини в усіх сферах її життєдіяльності, саме ці фактори стимулюють в суспільстві хибне уявлення про потенційну неспроможність сучасної науки (в тому числі юридичної) у захисті прав, свобод і законних інтересів людини, більше того, досить часто на круглих столах, конференціях, семінарах, вебінарах і інших формах сучасного очно-заочного спілкування представників теоретичного і практичного юридичних осередків відбувається оцінювання сучасної юридичної науки, виключно щодо її «донорських спроможностей» для юридичної практики. Хоча юридична наука є самостійним надважливим феноменом соціальної дійсності.

Починаючи з вчень стародавніх мислителів (Платона, Арістотеля, Цицерона, Полібія тощо) і до наших часів, філософи, соціологи, політики, правознавці намагалися досягнути сутності проблеми прав і свобод людини, окреслити її історичні і сучасні параметри.

Одним із найбільш важливих завдань сьогодення є визначення оптимального співвідношення між державою, суспільством і людиною, враховуючи нагальну необхідність упровадження, зміцнення і розвитку інституту юридичної відповідальності держави перед суспільством і особою.

Тобто працювати задля пересічної людини, а не тільки, як це є в багатьох випадках для вузького кола зацікавлених науковців. Отже, юридична наука повинна «вийти» за рамки популярного методу нетворкінгу.

Сучасний стан українського суспільства потребує від наукової спільноти пошуку відповідей на загальносоціальні імпульси, як необхідної стратегії реформування.

Оголошення магістральною проблемою сьогодення прав людини, визнання інтересів особистості більш вагомими порівняно з інтересами суспільства і держави є класичним постулатом правової доктрини громадянського суспільства.

Стало вочевидь зрозумілим, що вже недостатньо тільки «продекларувати» ці та інші важливі права і свободи людини. Держава (і це є її чи не найважливішим обов'язком) має гарантувати їх неухильне виконання, а в разі потреби – охорону та захист.

Оскільки правила справедливості складають основу суспільного життя, то ідея справедливості потребує інституціоналізації.

Місце людини в соціумі, її соціальна роль значною мірою залежать від обсягу прав і свобод, які визначають її соціальні можливості, характер життєдіяльності, систему зв'язків людей у суспільстві. Права людини – це соціальна спроможність вільно діяти, самостійно обирати вид та міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних власних матеріальних та духовних інтересів, а також інтересів інших людей, окремих соціумів та суспільства в цілому.

Величезного значення повинні набувати питання, пов'язані з конституційною модернізацією. Зокрема, пов'язані із співвідношенням фактичної і юридичної конституції в кожній державі; послідовною реалізацією конституційних цінностей; гарантуванням юридичного і державного суверенітетів; гармонізацією приватних і публічних інтересів, влади, власності і свободи; оновленням державної конституційної системи; боротьбою із корупцією.

Величезного значення сьогодні повинні набувати проблеми юридичної відповідальності держави перед суспільством і особою, оскільки аксіосфера сучасної держави немислима без реалізації означених питань.

В контексті такого вивчення слід зауважити, що принцип поваги до прав людини і її основних свобод – це один із європейських принципів конституційного устрою (ст. 2, 6 Договору про Європейський Союз).

Отже, суттєвою складовою, яка, безумовно, відіграє пріоритетну роль в сучасних процесах державотворення, є забезпечення і захист прав людини. Проте нам здається, що мову вести слід сьогодні не тільки і не стільки про потенційно надані права, скільки про реальність їх використання, виконання, дотримання, застосування, а отже, – «реалістичність» втілення в життя.

Особливо великого значення набуває в цих умовах дієвість права: відчуття захищеності кожним, гарантованості прав та законних інтересів, протистояння сваволі в процесі упорядкування суспільних відносин, безсумнівної дії механізмів щодо впровадження правового порядку в усіх сферах суспільного життя, гарантування та забезпечення системи безпеки, що пов'язана із соціальною діяльністю, особливо тією, що несе потенційну загрозу життєво важливим інтересам особи, суспільства та держави.

Це далеко не повний перелік наших очікувань від сучасного права. Багато в чому успіхи демократичних перетворень залежать від того, наскільки право в суспільстві підтримується та поважається різними соціумами та кожним індивідом зокрема.

Так, наші очікування від дієвості сучасного права (від якості медичного обслуговування до належних умов праці і відпочинку), гарантований і забезпечений, відповідно до рівня цивілізованих держав, перелік прав – все це, як і багато інших складових – контекст сучасного права. Зрозуміло, що правова проблематика, правова прогностика, програми правового розвитку, зокрема, напрями формування сучасних правових систем завжди більше або менше торкаються пов'язаних з ними – політичних, економічних та соціальних процесів.

Є безсумнівним, що у внутрішньому правовому полі, або в тому явищі, що відтворює сутнісні ознаки національного права, велику роль сьогодні повинні відігравати дієве право та ефективне правове регулювання як необхідні умови удосконалення державотворчих процесів. Покликанням, «місією» права взагалі, його «конструктивним» навантаженням, зокрема, сьогодні, в першу чергу, є досягнення соціальної стабільності, а отже – належного соціального захисту в суспільстві, без якого неможливе функціонування інститутів соціальної держави.

Більше того, від ефективного впровадження і реалізації настанов конструктивного права, безумовно, залежатиме виконання демократичною, правовою, європейською державою ролі соціального арбітра, «улаштовувача справ багатьох», її здатність знімати соціальну напругу, уникати гострих соціальних конфліктів тощо.

Саме в заданому контексті представникам юридичної науки і розробникам правової доктрини слід активно опрацьовувати категорію «можливостей», що якби «відтворюють» переведення потенційних проголошених прав у реальну практичну площину.

Слід зазначити, що є доволі зрозумілою позиція про те, що інколи для реалізації певного права необхідні принаймні не одна, а, однозначно, декілька можливостей, наприклад: економічних, освітніх, соціальних, гендерних тощо, існуючих у відповідному просторово-часовому континуумі. Більше того: є беззаперечною теза, що другорядних або не першого сорту чи гатунку прав людини не буває, тому кожне нереалізоване, не вчасно реалізоване або не повністю реалізоване право, без сумніву, має своїм підґрунтям відсутність, в першу чергу, відповідних реально існуючих можливостей.

Зрозуміло також, що реалізація певного права залежить, скажімо, від відповідного нормативного закріплення.

Висновки. Отже, насамкінець зауважимо, що державотворчі процеси, їх динаміка, прогресивні тенденції залежать від багатьох факторів.

В даному контексті розглядалася взаємопов'язаність розвитку демократичної, правової, соціальної, європейської держави і формування зрілого, активного, громадянського суспільства. Особливо наголошувалося, що розуміючи відмінності між правовою доктриною і юридичною наукою, все ж слід виокремлювати не стільки відмінності, скільки спільні завдання і цілі забезпечення відповідних можливостей для реалізації прав людини та побудови сучасної, відповідальної перед особою та суспільством, держави.

Адже права людини – це формально визначені у відповідний спосіб зафіксовані обов'язки держави.

Список використаних джерел

1. Шемшученко Ю. С. Юридична освіта. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : «Укр. енциклоп.», 1998. Том 6. 2004. – С. 472-473. 768 с.
2. Копейчиков В. В. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енциклоп.», 1998. Том 2. 1999. – С. 275. 744 с.

References

1. Shemshuchenko Yu. S. Yurydychna osvita. Yurydychna entsyklopediia : v 6 t. / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko ta in. – K. : «Ukr. Entsyklop.», 1998. Tom 6. 2004. – S. 472-473. 768 s.
2. Kopeichikov V. V. Yurydychna entsyklopediia : v 6 t. / Redkol. : Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. – K. : «Ukr. entsyklop.», 1998. Tom 2. 1999. – S. 275. 744 s.

Онiщенко Н. М. Правова доктрина, юридична наука та захист прав людини (коефіцієнт корисної дії)

Стаття присвячена, з одного боку, питанням, пов'язаним з категоріально-понятійним апаратом. Зокрема відмінностями категорії «правова доктрина» та «юридична наука». З другого – сутнісним дослідженням їх спільних потенцій в розбудові демократичної держави, ролі громадянського суспільства в часи праводержавозмін, заго-стренням уваги на значенні феномену «можливостей» для практики забезпечення і охорони прав людини.

Ключові слова: юридична наука, правова доктрина, права людини, права та можливості, правовий розвиток.

Onischenko N. M. Legal doctrine, legal science and protection of human rights (efficiency ratio)

The current state of Ukrainian society requires the scientific community to find answers to the general social impulses needed for reform strategies: from unconstructive attempts to replace the state with civil society to efforts aimed at their balanced interaction. It is the principle of social and political balance in the relationship between the rule of law and civil society should be the basis for correcting and correcting the unstable economic situation, overcoming acute social conflicts, establishing the rule of law, building a democratic state.

It should be noted that it is quite clear that sometimes the implementation of a right requires at least not one, but clearly several opportunities, such as: economic, educational, social, gender, etc., existing in the relevant spatio-temporal continuum.

Moreover, there is an indisputable thesis that there are no secondary or non-first-class or type of human rights, so every unrealized, not realized in time or not fully realized right, without a doubt, is based on the lack of, first of all, the corresponding real opportunities. It is also clear that the implementation of a certain right depends, for example, on the relevant regulations.

We note that state-building processes, their dynamics, progressive trends depend on many factors. In this context, the interconnectedness of the development of a democratic, legal, social, European state and the formation of a mature, active, civil society was considered.

Keywords: legal science, legal doctrine, human rights, rights and opportunities, legal development.

DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-2

УДК 342.534

***Василь Васильович Костицький,**
професор Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України*

***Ірина Олександрівна Костицька,**
старший науковий співробітник,
заст. завідуючого відділом
Інституту законодавства
Верховної Ради України,
кандидат юридичних наук*

**ПРО ДВІ ТЕНДЕНЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ
ВІДПОВІДАЛЬНОГО ПРЕДСТАВНИЦЬКОГО ПРАВЛІННЯ
В СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВІ**

Постановка проблеми. Сучасний розвиток супроводжується глобальними викликами, від-повіді на які передбачають пошук нових форм організації та здійснення влади. Ліберальні форми організації влади у різних науково-теоретичних вимірах, концепціях та політико-правових моделях (класичний лібералізм, неолібералізм, лібертаріанство, кейнсіанська модель економічного розвит-ку), побудовані на приматі прав і свобод людини і громадянина, індивідуальному егоїзмі, вільній